ח' מצד - 1980

עונת החפירות השלישית (ר' "חדשות ארכיאולוגיות" סז-סח) בח' מצד נערכה בחודשים יולי-אוגוסט 1980. החפירה נוהלה על ידי מ' פישר מהחוג ללימודים קלאסיים של אוניברסיטת תל-אביב, בהשתתפות שרה פילץ, א' שנהב, אלה שטיין, א' פרנקו (ראשי שטחים), ג' טמפונה, אלכסנדרה בוסי, ויוליה מוסקוביץ (מדידות ושרטוט), ח' ירום (מינהל), ליאורה נצר ואורית ברגמן (רישום). ד"ר א' קינדלר שימש כיועץ נומיסמאטי. החפירה נערכה במסגרת הפרויקט אמאוס-שער הגיא שבראשו עומד פרופ' מ' גיחון ובסיוע נרחב מטעם קק"ל וקרן טיסן מגרמניה. השתתפו בה קבוצות נוער מתנדבות.

שטח A. בחלקו המזרחי של האתר נחשפו חלקים נוספים של המצודה החשמונאית (כ-15×20 מ') שהכניסה אליה ממזרח. הקירות הצפוני והדרומי, שאורכם כ-15 מ', מקבילים ומסתיימים במזרח במגדלים היוצרים כעין חדר כניסה מבוצר על גבי משטח סלע מדורג. מרכז המצודה מחולק על ידי קירות פנימיים לארבעה חדרים מלבניים (כ- 3×4 - 2×3 מ'). ממרכז המצודה ניתן היה לעלות לגג או לקומה נוספת בעזרת גרם מדרגות שיסודותיו נשתמרו. מהמבנה נשתמרו רק יסודות הקירות עד לגובה שני נדבכים (1.0×0.80 מ' רוחב). הקירות בנויים אבני גוויל ללא שימוש בחומר מלכד. אבנים בעלות סיתות שוליים, שנמצאו בשימוש משני במבנים מאוחרים יותר, היוו ככל הנראה את הנדבכים העליונים. המימצא הקיראמי (בעיקר שברי קנקנים) והנומיסמטי העשיר מוכיחים שהמצודה הוקמה בתקופת אלכסנדר ינאי וניטשה ככל הנראה זמן קצר לאחר מותו. גם השנה נתגלו מטבעות עופרת של אלכסנדר ינאי.
בשטח זה נתגלו גם שרידים המיוחסים למאה הא' לסה"נ כאשר חלקים ניכרים של היסודות מימי החשמונאים פולסו ושימשו כריצוף במכלול החדש. הפינה הדרומית-מזרחית של המצודה החשמונאית הפכה למגדל שמירה וחלקה המזרחי של הגבעה יושר באמצעות מילוי אבנים קטנות וקיראמיקה קדומה. בתוך הריצוף היו טמונים שני סירי בישול מן המאה הא' לסה"נ, נוסף לשני המטבעות משנה ב' למרד, שנתגלו על גבי הרצפה ב-1978.
בפינה הדרומית-מזרחית של המשטח נחשפה בריכה (3.5×3.5 מ') חצובה שלה חמש מדרגות. תאריכה נקבע על פי מיקומה הסטראטיגראפי וגילויו של נר תמים מהמאה הא' לסה"נ בתוך חריץ בקיר המזרחי. בפינה הצמודה לבריכה, במפגש קירות המיתחם, נתגלו קיראמיקה ומטבעות שזמנם החל מימי הורדוס וכלה במרד הגדול. באתר הובחנה גם נוכחות בתקופה הערבית הקדומה.

שטח B. בחלקו המערבי של האתר נתגלתה מערכת חדרים בנויים סביב חצר ומוקפים חומה (כ-1.30 מ' רוחב). זהו בית חווה מבוצר עם מיתקני חימום ואיחסון בחדרים ובור איחסון חצוב בחצר הפנימית. הקירות הושתתו על הסלע, מעין תוספת לשרידים החשמונאיים. הקיראמיקה והמטבעות מצביעים על הקמת המבנה במחצית הראשונה של המאה הא' לסה"נ, ונטישתו בתקופת המרד הגדול. שני מטבעות, האחד משנה ב' והשני משנה ג' למרד, נתגלו בתוך האפר שכיסה את ריצפת המבנה. בקטעים מסוימים ניתן להבחין בשלב בנייה נוסף בתקופה שקדמה במקצת לפרוץ המרד הגדול, שבמהלכו הוכנסו תנורים לתוך חדרים מסוימים, הועלו ותוקנו רצפות וקירות ונוספו מיתקני איחסון מחרס.
הבדיקות בשטח B הבהירו את המצב הסטרטיגראפי הקשור להקמת המצד המאוחר בראש הגבעה. כבר בעונה הראשונה תוארך המבנה, בעזרת הקיראמיקה והמטבעות, לתקופה הביזאנטית, וכעת נתגלתה גם תעלת יסוד שנחפרה לתוך שכבות מהמאה הא' לסה"נ. המצד נבנה בחלקו מאבנים בעלות סיתות שוליים שנלקחו מהשרידים החשמונאיים וההרודיאניים.

בשטח C נתגלתה בעונות הקודמות בריכת אגירה תת-קרקעית (13×7 מ') חצובה, בנוייה בחלקה ומטוייחת, שלה פתח מסותת היטב לשאיבת המים. בתקרת הבריכה נחצבו שני פתחים, האחד עגול (מטר קוטרו) והשני רבוע (1×1 מ'), לקליטת המים. פתחים אלה נסתמו בשלב מאוחר יותר כאשר נבנה על גבי הבריכה מבנה גדול (כ- 16×9 מ'), ולו חדר כניסה, חצר פנימית וחדרים סביבה. הקירות המטוייחים בנויים אבנים קטנות מלוכדות בטיח, המימצא הקיראמי הוא מן התקופה הערבית הקדומה וייתכן שזוהי תחנת דרכים.

שתי אבני מיל שעליהן כתובות, שנמצאו באתר ובריכוז סמוך הינן מסוף המאה הב' - אמצע המאה הג' לסה"נ, אך באתר עצמו לא נמצאו עדיין עדויות קיראמיות או נומיסמטיות ליישוב בזמן זה. היישוב התחדש בתקופה הביזאנטית, כעדות מטבעות אנאסטאסיוס הא' (486-518 לסה"נ).

נמסר על ידי מ' פישר